

Middelalderlige tagværker, særlig på Sjælland

Af Morten Aaman Sørensen

1. Baggrund

For over 40 år siden publicerede Elma Møller sin artikel i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie med titlen »Romanske tagkonstruktioner«.¹ Med udgangspunkt i sit arbejde som redaktør for Danmarks Kirker og med hovedvægten lagt på de syd- og sønderjyske landsbykirkers tagværker behandler hun som den første systematisk de middelalderlige og særligt de romanske tagværkstyper. Artiklen har undertitlen »En foreløbig meddelelse«, men der skulle gå mange år inden interessen for tagværkerne igen for alvor blev vagt.

Først da dendrokronologien var udviklet, og tagværkernes egetømmer kunne anvendes til datering af selve kirkebygningen beskæftigede flere forskere sig igen systematisk med tagværksundersøgelser. En lignende udvikling er foregået i de øvrige nordiske lande, og omkring 1990 blev der dannet en uformel nordisk tagværksgruppe, som med mere eller mindre jævne mellemrum mødes i de forskellige lande. Under diskussioner og samtaler ved disse møder er vi blevet spurgt om, hvor mange middelalderlige tagværker er bevaret i danske kirker og om hvor mange af dem der er romanske.

2. Hvilke tagværker er middelalderlige

Det er ikke altid ud fra konstruktionen, opmålinger eller beskrivelser muligt med sikkerhed at afgøre om

et tagværk er middelalderligt. Det almindelige hanebåndstagværk med et eller to hanebånd er for eksempel anvendt helt fra romansk tid op til vore dage. Som kriterium for om et tagværk kan anses for at være middelalderligt er derfor alene valgt træarten. Et tagværk skal være tildannet af egetræ uden primær anvendelse af fyrre- eller grantræ for at blive registreret som middelalderligt. Modsætningsvis vil man ofte i tagværker af fyr eller gran kunne finde genanvendt middelalderligt egetømmer. Det er ofte ud fra gamle taphuller og lignende endog muligt at rekonstruere dette middelalderlige tagværk, eller i hvert fald bestemme taghældningen og konstatere tagværkstypen. Det er her vigtigt at bemærke at remme og spærsko af egetømmer er almindeligt anvendt i tagværker fra 16- og 1700 tallet.

Med egetræ som eneste kriterium vil enkelte tagværker fra sidste halvdel af 1500 tallet og begyndelsen af 1600 tallet blive opfattet som middelalderlige. Antallet er imidlertid ikke ret stort, og tagværket vil ofte på anden vis kunne dateres.²

3. Tagværksregistreringen

Der findes i det nuværende Danmark ca 1720 middelalderlige kirker og i mange af dem er der bevaret middelalderlige tagværker. Men oplysninger om hvor mange det drejer sig om og i hvilke kirker de findes er ikke umiddelbart tilgængelig i Nationalmu-

seets antikvarisk topografisk arkiv. Der er ingen søgemulighed på tværs af den topografiske opbygning. Skulle oplysningerne hentes ud af arkiverne var en meget omfattende og tidskrævende gennemgang af de godt 1700 sogne nødvendig, og i mange tilfælde ville tagværkerne måske ikke være beskrevet.

050111 valløby-bjæverskov
kor og skib: ?
tårn: senmiddelalder, dragerstol
d.k. præstø a. s. 297.

050112 vollerslev-bjæverskov
kor og skib: fornyet
tårn: bjælkelag og rester af tagværk fra middelalder
d.k. præstø a. s. 258-59.

050201 allerslev-bårse
skib: senmiddelalderligt
tårn: senmiddelalderligt krydsbåndstagværk
d.k. præstø a. s. 899
tårn: bjælkelaget under klokkestokværket består af genanvendt egetømmer formentlig fra en klokkestabel
oplysning og fot v. hans stiesdal 1990

050203 bårse-bårse
kor og skib: senmiddelalderligt (rester af ældre tagværk) prøver hjembragt til dendrokronologiske dateringer
tårn: egetagværk (dateret i regnskaber 1577)
d.k. præstø a. s. 864
tømmer-hjembragt, 24 prøver af korets middelalderlige egetømmer (udskiftet ved istandsættelse 1986) blev udtaget til 8. afd.
rapport: peter kristiansen 17.10.86 og 8. afd. 29.12.86

050204 everdrup-bårse
skib: middelalder romansk (?) vestforlængelse senmiddelalderlig dragræstol
tårn: middelalderlig (?) dragerstol
d.k. præstø a. s. 844

050206 kalvehave-bårse
skib: senmiddelalderligt tagværk af krydsbåndstype
tårn: senmiddelalderligt tagværk af krydsbåndstype
d.k. præstø a. s. 950

050207 mern-bårse
kor: spor efter opr. træstøndehvæl
tårn: senmiddelalderligt tagværk af krydsbåndstype
d.k. præstø a. s. 940 og 942

050211 snesere-bårse
længhus: senmiddelalderlig dragerstol
d. k. præstø a. s. 855

050212 udby-bårse
kor: rest af opr. middelalderlig tagås og aftryk af tagdekning
sakrestil: senmiddelalderligt tagværk
d.k. præstø a. s. 911

050213 vordingborg-bårse
kor, skib, sakristi: eg, senmiddelalder

Fig. 1. Udskrift fra Registranten visende en del af Bjæverskov og Bårse Herred.

Derfor er der blevet foretaget en fuldstændig gennemgang af oplysningerne i »Danmarks Kirker« om tagværkerne, og på grundlag af DKC's stednummer register oprettet et systematisk edb baseret register med søgemulighed. I registret er foruden oplysningerne fra DK indtastet enkelte oplysninger fra Antikvarisk Topografisk Arkiv fra de områder af Danmark som ikke er behandlet i DK. Registret bliver løbende ført à jour med iagttagelser fra besigtigelser og oplysninger fra de restaureringsprojekter, som Nationalmuseet får til udtalelse som konsulenter for Kirkeministeriet og Stiftsovrighederne (fig. 1).

Står der i registret kun sognets navn og herred skyldes det at der på nuværende tidspunkt ingen oplysninger findes om tagværket eller at dette ikke er middelalderligt. Foruden placeringen i kirkebygningen (apside, kor, skib, sakristi våbenhus, tårn m.v.) er der, hvis det har været muligt, forsøgt en grov datering og typebestemmelse af tagværkerne for eksempel senmiddelalderlig dragerstol. Der er endvidere i registret gjort opmærksom på om tagværket er omsat eller om der i et fyrretagværk indgår ældre dele for eksempel middelalderlige egetræsspær anvendt som hanebånd. Er der kendskab til afsavede bjælkeender eller lignende, der er bevaret i murene, eller spor på gavlmurene efter oprindelige nu helt forsvundne tagværker er dette også medtaget ligesom eventuelle dendrokronologiske dateringer.³

Da Sjælland er den bedst oplyste del af landet, særlig på grund af beskrivelserne i Danmarks Kirker, vil en nøjere analyse blive koncentreret om dette område.

4. Sjællandske tagværker

Der findes på Sjælland, inklusive Møn, 343 middelalderlige kirker, hvoraf de 256 har bevaret middelal-

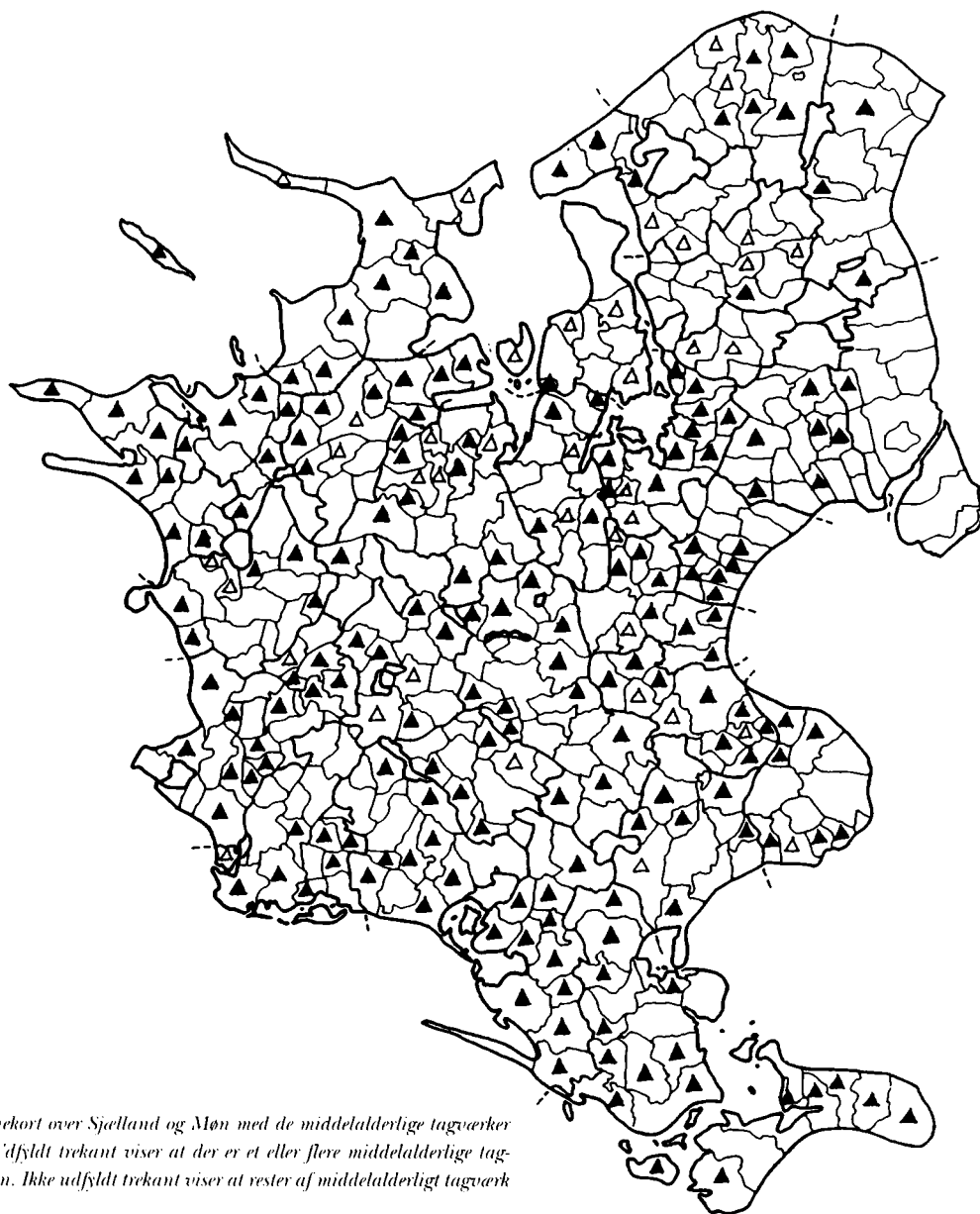

Fig. 2. Sognekort over Sjælland og Møn med de middelalderlige tagværker indtegnet. Udfyldt trekant viser at der er et eller flere middelalderlige tagværker kirken. Ikke udfyldt trekant viser at rester af middelalderligt tagværk er bevaret.

derlige tagværker. Da der i mange kirker findes op til 2-3 tagværker med forskellige udformninger og alder, ligesom der i mange nyere tagværker findes rester af ældre tømmer, kommer det samlede antal helt eller delvist bevarede middelalderlige tagværker op på 519 stykker. Her af er 8 dendrokronologisk da-

terede. Sagt på en anden måde findes der på Sjælland og Møn i gennemsnit godt 1,5 middelalderligt tagværk pr. kirke. Overføres dette gennemsnit til landet som helhed, hvilket, særlig for Jyllands vedkommende må anses for realistisk, viser det sig, at der i det nuværende Danmark er helt eller delvist

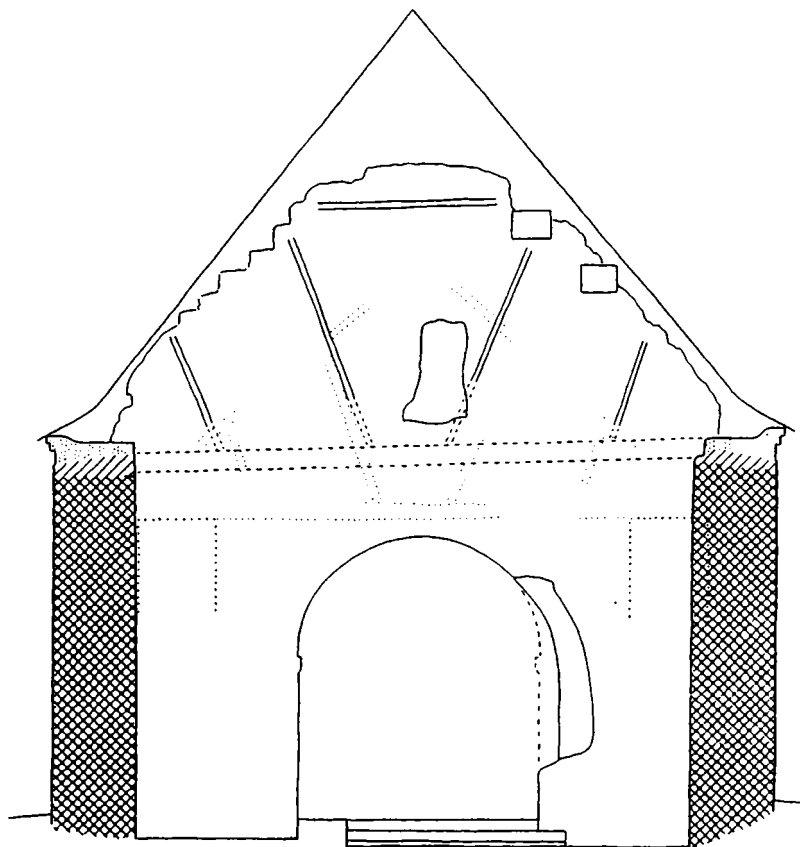

Fig. 3. Fejlslev Kirke, Horns Herred, Frederiksborg Amt. Tværsnit ved triumfmurens vestside med spor efter skibets og korets (punktet) oprindelige tagværker. 1:100. Bemærk den lave taghældning og aftrykket efter rygningbrædderne i koret. Efter Danmarks Kirker, tegning: Henrik Jacobsen.

bevaret ca 2600 middelalderlige tagværker af egetræ (fig. 2).

Ser man på tagværkernes fordeling på Sjælland falder Nordsjælland og området omkring Sorø i øjnene som særligt tagværkstomme områder.

I Nordsjælland skyldes dette, at der her, på grund af befolkningstilvæksten tidligt i århundredet er udskilt mange nye sogne, samt at mange af de gamle kirker på et tidligt tidspunkt er kommet i offentligt eje. Typisk i kommunalt eje med den nødvendige økonomiske baggrund til at kunne udføre store gennemgribende restaureringer. Omkring Sorø er for-

holdene noget anderledes. Her er det oftest de kirker, der har tilhørt Sorø Akademi, der ved store restaureringer i slutningen af forrige århundrede, har mistet de gamle tagværker.

5. Romanske tagværker

På grund af de mange senere indbyggede hvælv er der formentlig, modsat Jylland og til dels Fyn, ikke bevaret komplette romanske tagværker på Sjælland, kun enkelte gennemgående bindbjælker og afsavede bjælkeender er tilbage. På Sjælland findes der til gengæld ofte i en del kirker indvendig på gavltre-

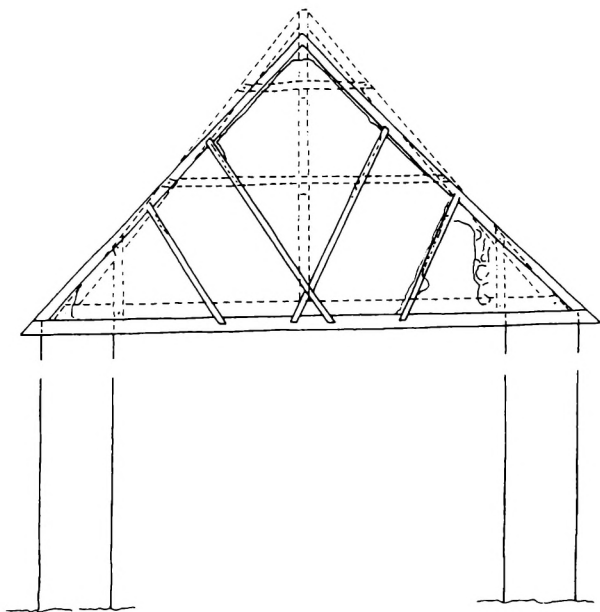

Fig. 4. Bjergsted Kirke, Skippinge Herred, Holbæk Amt. Tværsnit ved triumfmurens vestside. Oprindeligt tagværk indtegnet efter bevarede spor (nuværende tagværk stiple). 1:100. Efter Danmarks Kirker; opmåling: Thora Fisker.

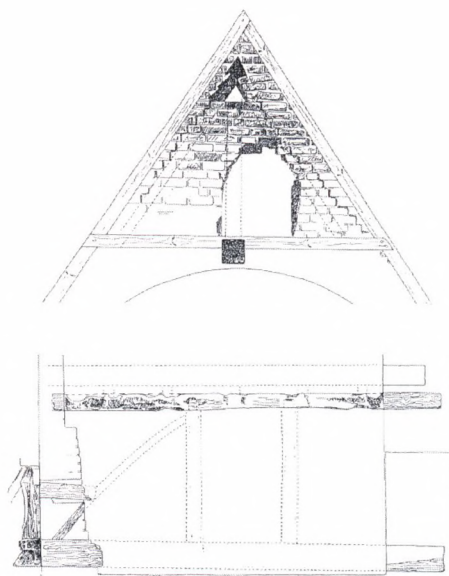

Fig. 5. Ryde Kirke, Lolland søndre Herred, Maribo Amt. Tværsnit af kor set mod vest og længdesnit set mod syd. 1:100. Tøndehvælvet der antydes fjernet i snittet er oprindeligt. Efter Danmarks Kirker, målt af Mogens Clemmensen.

kanterne aftryk og spor efter de oprindelige tagværker.

At disse spor er bevarede skyldes, at tagværkerne er opstillet inden gavlene er opmurede. Ja ofte er tagdækningen gjort færdig, således at der særlig i triumfmurens østside er bevaret dybe aftryk efter tagbrædder, træspån og rygningsbrædder.

Ialt findes der spor efter eller rester af ca 50 romanske tagværker i de 343 middelalderlige Sjællandske landsbykirker.

Typologisk er tagværkerne meget forskellige. De

ældste bedømt ud fra byggestil og byggematerialer kan genfindes i det sydjyske materiale (fig. 3-4). Det er tagværker med hanebånd, hvor lange skråstivere mellem spær og bjælke er udformede til kun at optage trykkræfter, idet samlingen mellem skråbånd og spær ikke er fornaglet. Tømmerstykket er blot stukket ind i det ofte ovalt udborede taphul. I de senromanske tagværker er der flere eksempler på at både top- og sideåse vinder indpas. Om åsene har været fritbærende fra gavl til gavl røber sporene i gavlene ikke, idet der dog i Ryde Kirke på Lolland er bevaret rester af en topås understøttet af en form for dragerværk (fig. 5).

Med teglens indførelse begynder træklædte gesimser og buede loftsformer uden gennemgående strækbjælker at vinde indpas (fig. 6). Formentlig er denne loftsform direkte importeret sammen med teglstenene fra Lombardiet. Det antikke tagværk med den karakteristiske hængesøjle fra kip til bjælke kendes derimod ikke i det Danske materiale, skønt man kunne have forventet det i nogle af de romanske kirker med meget lave taghældninger.

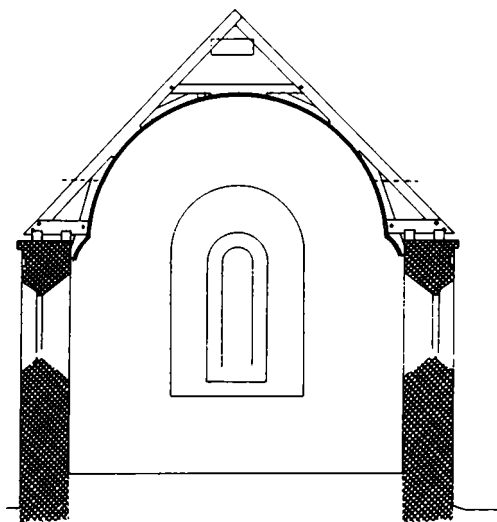

Fig. 6. Skørpinge Kirke, Vester Flakkebjerg Herred, Sorø Amt. Snit gennem kor, set mod øst, opmåling og rekonstruktion. 1:100. Efter Danmarks Kirker, målt af C. G. Schultz.

Noter

1. Møller, Elna: Romanske tagkonstruktioner. I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1953. S. 163-149. I artiklen findes en omfattende litteraturliste.
2. Tagværket i Voer Kirke, Dronninglund Herred, Hjørring Amt er dendrokronologisk dateret til 1579, samme årstal som nævntes på sandstenstavlen på tårnets vestside.
3. Alle dendrokronologiske dateringer bliver publiceret i Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariats årbog »Arkæologiske udgravninger i Danmark«.